

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİN'DE ERMENİLER: Başlangıcından Melikşah'ın Ölümüne Kadar (1018-1092)*

Bilal GÖK*

ÖZ

Bu çalışmada, Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra kurduğu ilk imparatorluk olan Büyük Selçuklu Devleti döneminde, 1018-1092 tarihleri arasında gerçekleşen Türk-Ermeni münasebetleri ele alınmıştır. Türklerle Ermenilerin ilk teması, Selçuklu Devleti henüz kurulmadan önce, 1018'de Çağrı Bey'in Doğu Anadolu'ya yaptığı seferler sırasında gerçekleşmiştir. Bu arada, Bizans Kralı II. Basileios'un, (976-1025) Doğu Anadolu'yu doğrudan Bizans yönetimine bağladığı, buradaki Ermeni ahalinin ekserinin zorla iç bölgelere nakledildiği görülür. Türk fetihleri arifesinde vukua gelen bu ilhak ve tehcir harekâtı, Bizans'ın geleneksel asimilasyon siyasetinin ve sınır hattının sağlamlanması faaliyetinin bir ürünüdür. Ancak bu çabalar, Selçukluların yıpratma ve fetih hareketleri sebebiyle istenilen neticeleri vermemiş, hatta Anadolu'nun fethini kolaylaştırmıştır. Ermeniler üzerinde büyük şaşkınlık ve korku uyandıran Türk akınları, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ardından muntazam ordular eliyle, sıklaşarak devam etmiştir. Türk ordularına karşı alınan mağlubiyetler sebebiyle Ermeni idareci, asker ve din adamlarının maneviyatı derinden sarsılmıştır. Din adamları, bu mağlubiyetleri Tanrı'ya karşı işlenen günahlara bağlarken, idareciler, bunu eski kehanetlerle ilişkilendirip Türklere karşı muvaffak olunamayacağı şeklinde yorumlamışlardır. Türk ordusu, Sultan Alparslan'ın komutasında 26 Ağustos 1071 tarihinde Türk tarihinin en muhteşem zaferlerinden birisine imza atmış, bu zaferin akabinde ise kısa süre içerisinde İstanbul önlerine ulaşmıştır. Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın 1075'te İznik'te Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurması ise Türk fetih harekâtını taçlandırmıştır. Bu gelişmelerden sonra Ermeniler, Bizans asker ve idarecilerini korkaklıkla suçlamış, ancak Türkler sayesinde asimile olmaktan kurtulduklarına da sevinmişlerdir. Çünkü Selçuklular, Ermenilerin dini inançlarına müdahale etmedikleri gibi, onların özerk emirlik ve krallıkların idaresi altında yaşamalarına müsaade etmiştir. Bu durumun, ele aldığımız Sultan Tuğrul, Alparslan ve Melikşah dönemlerinde, devletin Türk-İslam devleti olma karakterine uygun olarak aynen muhafaza edildiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Selçuklu Devleti, İlk İmparatorluk Devri, Sultan Tuğrul, Alparslan, Melikşah, Ermeniler, Türk-Ermeni Münasebetleri.

ARMENIANS IN GREAT SELJUK EMPIRE: From Initiation Until Death of Melikşah (1018-1092)

ABSTRACT

In this study, the Turkish – Armenian relations realized between years 1018 and 1092, during the Great Seljuk Empire era, which is the first empire established by Turks after the acceptance of Islam. The first contact between Armenians and Turks was realized during the campaigns of Cagri Bey in 1018 to Eastern Anatolia before the Seljuk Empire was established. In the meantime Byzantium King Basileos II. (976-1025) connected East Anatolia directly to Byzantium government and transferred Armenian people by force to inner regions. This operation of annex and deportation

* Bu makale, Kars Valiliği ve Kafkas Üniversitesi tarafından 08-10 Mayıs 2014 tarihleri arasında düzenlenen "Uluslararası Tarih Boyunca Türk İdaresinde Ermeniler Sempozyumu"nda sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

* Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Öğretim üyesi, bgok38@hotmail.com

prior to Turkish conquests is a product of traditional Byzantium policy of assimilation and reinforcement of borderline. However these efforts did not give the desired results due to attrition and conquest activities of Seljuks and even eased the conquest of Anatolia. Turkish campaigns, which caused great surprise and fear on Armenians, continued more frequently by the involvement of regular armies after establishment of Great Seljuk Empire. Due to defeats against Turkish armies, the morality of Armenian governors, soldiers and reverends were knocked sideways. While reverends related these defeats with the sins committed against God, governors related defeats with old prophecies and interpreted them as "It is impossible to be successful against Turks." Turkish army had its one of the most glorious victories in August 26th 1071 under the command of Alparslan and reached to Istanbul fronts in a very short time after this victory. The establishment of Turkey Seljuk Empire in Iznik in 1075 crowned the conquest operation. After these developments, Armenians blamed their soldiers and governors with cowardice but at the same time they were happy not to be assimilated thanks to Turks. Because Seljuks did not interfere in the religious beliefs of Armenians and let them live under the governance of autonomous emirates and kingdoms. It is understood that this situation continued as it is in Sultan Tugrul, Alparslan and Meliksah periods, compliant to the character of being a Turkish-Islam state.

Keywords: Great Seljuk Empire, First Empire Era, Sultan Tugrul, Alparslan, Meliksah, Armenians, Turkish-Armenian Relations

GİRİŞ

Bu çalışmamızda Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra kurduğu ilk imparatorluk olan Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluş döneminden başlayıp ilk imparatorluk devrinin sonuna kadar devam eden süreçte 1018-1092 yılları arasında gerçekleşen Türk-Ermeni münasebetleri ele alınmıştır. Türklerle Ermenilerin ilk münasebetinin Selçuklu Devleti henüz kurulmadan, Sultan Alparslan'ın babası Çağrı Bey'in bölgeye yaptığı seferler sırasında vuku bulduğu, Anadolu topraklarının bütünüyle bir Türk yurdu haline gelmesine kadar devam ettiği bilinmektedir. Selçuklu Devleti yönetimindeki Ermenilerin din ve inançlarına dokunulmamış, bu sayede refah ve mutluluk içerisinde yaşamışlar ve Bizans İmparatorluğu'nun uyguladığı etnik ve mezhepsel asimilasyondan kurtarmaları sebebiyle, Türkleri bir kurtarıcı olarak görüp benimsemişlerdir. Ne yazık ki Ermeniler, Anadolu coğrafyasına dışarıdan yapılan Haçlı, Moğol ve Memluk vb. müdahalelerde Türk milleti aleyhine etkin rol oynamışlardır. Ermenilerin Anadolu'ya hâkim olma hayalleriyle işlenen bu fiiller, Türkler açısından oldukça sıkıntılı dönemler yaşanmasına sebep olmuştur. Şüphesiz Türk milleti, binlerce yıllık geçmişinde sahip olduğu milli ve manevi değerlerden aldığı güçle nice badireleri atlatmış, nice felaketlerin üstesinden gelmeyi bilmiştir. Büyük Selçuklular döneminde Türk-Ermeni münasebetleri mevzuuna geçmeden evvel, necip Türk milletinin ve Ermenilerin tarihi geçmişlerine kısaca bakmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Türkler ve Ermeniler

"Türk" adı Göktürk Devleti'nin kuruluşundan itibaren, Türk ırkına mensup bütün toplulukları içerisine alan milli bir ad halinde kullanılagelmiştir. Tarihi kadim zamana dayanan Türk milleti, M.Ö. 1700'lü yıllardan itibaren anayurdu olan Altay-Sayan dağlarının güney-batı kısımlarından göç ederek zamanla Maveraünnehir'e kadar yayılmıştır. Gerek Orta Asya ve gerekse Doğu Avrupa coğrafyasında derin izler bırakarak adı geçen coğrafyada sayıları onu bulan devletler kurmuşlardır (Salman 2011: 3-9).

Şu an üzerinde yaşadığımız, Türkiye toprakları, aslında İslam öncesi Türklerin yabancı olmadıkları bir coğrafyadır. Süryani Mihail, Türklerin Anadolu coğrafyasındaki geçmişini 1071 Malazgirt zaferi sonrasında hasreden yaklaşımın zıddına; Pers, Met ve

Asur ordularında Türklerin ücretli asker olarak görev aldıklarını, zamanla bu coğrafyayı yurt edindiklerini bildiriyor (Süryani Mihail 1944: 6).

Bu rivayetlere dayanarak Türklerin Anadolu coğrafyasındaki geçmişini 1071 Malazgirt zaferi sonrasında sınırlandırmanın yerinde olmadığı söylenebilir. Süryani Mihail'e dayandırarak ileri sürdüğümüz bu görüşü destekleyen günümüz Eskiçağ tarihçileri de mevcuttur. Bunlardan birisi olan Alpaslan Ceylan: "M.Ö. 2350-2150 yılları arasında Mezopotamya'da büyük bir devlet kurmuş olan Akad Devleti krallarından Naram-sin'e ait bir belgede kralın mağlup ettiği Anadolu kralları arasında "Turki" kralı "İşu-Nail" adı dikkat çekicidir. Burada geçen Turki kelimesinin Türk olduğunda şüphe yoktur. Diğer taraftan Kimmer ve İskitler üzerinde yapılan çalışmalar bu milletlerin de Türk olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca Avrupa Hunlarının 378'de Tuna'yı aşarak Bizans İmparatorluğu topraklarını istilaya başladıkları, diğer taraftan ise Batı Hunlarının doğu bölümünün 395'te Kafkasları aşarak Anadolu'yu egemenlikleri altına almaya başladıkları bilinmektedir. Daha sonra Hunlara bağlı olan Sabar (Sabir, Sibir) Türkleri, 515/516'dan sonra Sasanilerle antlaşmalar yaparak o zamanlar Bizans egemenliğindeki Kayseri, Konya ve Ankara yörelerine şiddetli akınlar yapmışlardır" diyor. Ceylan; "Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları (Dyap)" ve "Doğu-Kuzeydoğu ve Kafkaslarda En Erken Türk İskân İzlerinin Tespiti (Turkyap)" projeleri kapsamında bölgede yürüttüğü çalışmaları esnasında: Kars'ın Kağızman ilçesi, Şaban köyünün 5 km güneydoğusunda Çallı köyünün 3km kuzeyinde ve Seksen Mahallesi'nin 2 km kuzeydoğusunda yer alan Geyiklitepe kaya resimleri ile Kars'ın kuzeyinde eski Kars-Ardahan karayolunun doğusunda yer alan Dereiçi kaya panoları üzerinde yaptığı incelemeler neticesinde bölgenin erken dönemlere ait Türk iskân izleri taşıdığını kesin bir şekilde dile getirmiştir. (Ceylan 2006: 1-4)

İslam fütuhatının Arap yarımadasından taşıyıp, zamanla Türk beldelerine ulaşmasıyla birlikte, Türkler İslam'la tanışmaya başladılar. Emeviler döneminde Arap olmayanlara karşı uygulanan yanlış politikalar sebebiyle, İslamlaşma süreci yavaş işledi. Ancak Abbasiler devrinde Türkler, hilafet ordularının ekseriyetini oluşturarak, Anadolu'ya düzenlenen akınlarda aktif rol üstlendiler. Gittikleri her yerde kahramanlıklar sergileyip zaferler kazandıkları için askeri ve siyasi açıdan öne geçmeye muvaffak oldular (Süryani Mihail 1944: 9). Bu devletin zayıflamasından sonra ise Türkler, İslam âlemi bünyesinde taze kan ve zinde bir güç olarak, Horasan coğrafyasını üs edinip, Allah yolunda gaza ve yeni bir yurt edinmek gayesiyle, Anadolu'ya akınlar düzenlemeye başladılar. İşte Selçuklularla Ermenilerin ilk münasebeti de Anadolu'ya düzenlenen bu ilk akınlar safhasında gerçekleşmiştir.

Ermenilere gelince; "Hayk" adıyla anıldıkları bilinmektedir. "Ermeni" şeklinde anılmaları ise yaşadıkları coğrafya ile alakalıdır. Eski kaynaklardan edinilen bilgiye göre, Ermeniler denilince "yukarı memlekette yaşayan toplum" anlaşılmakta ve başlı başına bir ırk adını ifade etmemektedir. Armenia (Ermenistan) adına tarihte ilk defa M.Ö. 518 tarihinde Pers Kralı I. Darius (M.Ö. 521-485) tarafından hak edilen Behistun yazıtında rastlandığı bildirilir (Türközü 1985: 1). Xenophon'da ise Armenia adının coğrafi mekân olarak yer aldığı görülür (Xenophon 1822: 105-106,110-111). Tarihte Ermenistan denilen mekân, Perslerin eyaletlerinden birisiyken, Perslerden sonra Büyük İskender'in hâkimiyetini görmüştür. Sonra ise Seleukos valilerince yönetilmiş, bilahare Sani ve Roma egemenliklerini de yaşamıştır. M.S. IV. yüzyılda Roma hâkimiyeti altındayken Hristiyanlıkla tanışmış ve akide açısından Monofizit çizgideki Gregoryen kilisesini tesis etmişlerdir. M.S. 451'de Kadıköy'de toplanan konsilde İstanbul kilisesiyle ortaya çıkan fikir ayrılıkları, Ermenilerin daha sonra Bizans'la yaşayacağı sorunların adeta habercisidir. (Ersan 2007: 1- 2; Küçük 1996: 117-154; Kılıç 2008: 51-63).

Türklerden Önce Ermeniler

Ermenistan üzerinde Sasani-Bizans mücadelesi sürüp giderken, 641 yılında Hz. Ömer döneminde Müslüman Araplar bölgede görülmeye başlar. Emeviler döneminde Dvin'i ele geçiren Araplar, Dvin merkezli Ermeniye adında bir emirlik ihdas ederler.

Abbasi Devleti'nin egemen olduğu süreç içerisinde, burada görev yapan valiler bahane edilerek başlatılan isyanlar, askeri tedbirlerle bastırılır (Apak 2011: IV, 158-159). Abbasi Halifesi Mustain döneminde (862-866) halifelik merkezinden vali tayin edilmesi usulü terk edilerek Bağratuni hanedanından I. Aşot b. Simbat yönetime getirilir. Mutemid döneminde ise (870-892) Aşot'a kral unvanı verilerek Anı şehrinde tahta çıkarılmış, Aşot'tan sonra ise I. Simbat (890-914) krallık tacını takmıştır (Vardan 1937: 159; Brosset 2003: 223-225). Ancak aynı krala Bizanslıların da taç giydirmesi ve aralarında yapılan ittifak anlaşması üzerine Halife el-Muktedir Billah (908-932), Ardzuni hanedanından Vaspurakan Prensi Gagik'e "Ermeniye kralı" unvanıyla taç giydirmiştir. Böylece birisi Anı, diğeri Van olmak üzere Doğu Anadolu'da iki Ermeni krallığı ortaya çıkmıştır. III. Aşot'un Kars bölgesini kardeşi Muşeg'e vermesiyle (Ersan 2007: 3-5) bunların arasına Kars da dâhil olur. Böylece Ermenilerin, Doğu Anadolu üzerinde cereyan eden Abbasi-Bizans nüfuz çekişmesinden yararlanarak kendi siyasi güçlerine meşruluk kazandırdıkları ve bölgeye yayıldıkları görülür.

Anadolu'ya Yönelik Türk Akınlarından Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Türk-Ermeni Münasebetleri

Selçuklular, devletlerini kurmadan evvel Karahanlı ve Gazneli devletlerinin üzerlerinde kurduğu baskılar sonucu, düşmanlarının tecavüzlerinden kurtulmak, manevi nüfuzlarını yükseltmek ve ileriki seferlerde kullanacakları maddi kaynağın tedariki amacıyla ilk akınlarını Bizans egemenliğindeki Anadolu'ya yapmışlardı (Köymen 1998: 32, 233; Cahen 2002: 1). Bilindiği üzere, Selçuklu İmparatorluğu'nun tarihte oynadığı en mühim rollerden birisi de, Anadolu'nun fethedilmesi ve Türk-İslam yurdu haline getirilmesidir. Anadolu'nun fethi birkaç merhalede gerçekleşmiştir bunlar; Oğuz-Türkmen akınları, düzenli imparatorluk ordularının yaptığı fetihler ve Anadolu'da kurulan mahalli devletlerin giriştikleri fetihler safhasıdır (Köymen 1961: 90; Köymen 1998: 239).

Selçuklular, ilk akınlarını 1015-1020 yıllarında başlatarak Anadolu'yu zapta koyuldular. Bu bağlamda Çağrı Bey'in yaptığı keşif amaçlı seferin ilk Türk akını olduğu belirtilir (Yinanç 1944: 2; Merçil 1993: 49; Sevim ve Yücel 1989: 31). Çağrı Bey, 1018 tarihinde 3.000 kişilik bir birliğin başında Maverâünnehir'den batı istikametine harekete geçmiştir (Yinanç 1944: 35; Kafesoğlu 1972: 16). Selçuklu kuvvetleri, Horasan'da Türkmenlerin katılımıyla daha da güçlenmiştir ve Zağanos dağlarının doğu tarafından Azerbaycan'a geçmiştir (Sevim 1993: 39-40). Çağrı Bey'in komutasındaki kuvvetler, Van havzasındaki Vaspurakan Ermeni Krallığı'na hücum etmiş, bölge kralı Senekerim'in (1003-1021) oğlu Davit ve Şapuh kumandasındaki kuvvetler, Türk ordusuna karşı iki kez saldırıya geçse de Türk askerinin isabetli ok atışları ve sürati karşısında yenilmekten kurtulamamıştır. Çağrı Bey, böylelikle Vaspurakan'ın batı taraflarını ele geçirmeyi başarmış, sonra Nahcivan ve Şeddâdoğulları arazisi üzerinden Gürcü topraklarına girmiştir. Gürcü komutan Liparit'in karşı koyamaması üzerine bütün bölgeye hâkim olmuştur (Mateos 2000: 48-49; Vardan 1937: 166; Kırzioğlu 1953: 321; Turan 2002: 14; Köymen 1998: 33; Sevim 2002: 4).

Çağrı Bey'in daha sonra Dvin kentinin güneyindeki Nik bölgesine girdiği, onları durdurmak isteyen Anı'ya bağlı Bıcnı kalesi kumandanı Vasak Pahlavuni'nin ordusunu mağlup ettiği, ancak Anı şehrine giremediği, Ermeni ve Gürcü toraklarında bir süre kaldıktan sonra 1021'de Maverâünnehir'deki Tuğrul Bey'in yanına geri döndüğü anlaşılıyor (Vardan 1937: 173; Yinanç 1944: 36; Köymen 1976: 3; Kafesoğlu 1972: 16).

Urfalı Mateos'a göre, gerçekleşen bu akın ve uğranılan büyük hezimet, Hıristiyan Ermeni insanının Allah'ın hiddetine maruz kalmasıydı. O, bu sebeple Ermenilerin

maneviyatının derinden sarsıldığını haber veriyor. Ayrıca, tarihte ilk defa karşılaştıkları Türk atlılarını, sürati sebebiyle ejderhaya benzeterek şöyle diyor:

“Bu zamana kadar bu cins Türk atlı askeri görülmemiştir. Ermeni askerleri onlarla karşılaşınca onların acayip şekilli yaylı ve kadın gibi uzun saçlı olduklarını gördüler. Oklara karşı tedarikli davranmaya alışmamış olan Ermeni askerleri yalnızlığı cesaretle düşmanın üzerine yürüdüler” (2000, 48).

Vasurakan Kralı Senekerim ise Türk atlıları karşısında yaşanan bu mağlubiyeti, Peygamber Yeşua ile Partlı Aziz Katolikos Nerses'in kehanetlerine bağlamıştı. Mateos'da yer alan kehanette şu ifadeler mevcuttu:

“O zaman, onlar şarktan garba, şimalden cenuba kaçacaklar, fakat yeryüzünde rahat bulamayacaklardır. Çünkü dağlar ve ovalar kanla dolacaktır. İşte peygamber Yeşua demiştir ki, 'onların atlarının ayakları dayanıklıdır.' Patriklerle piskoposlar, papazlarla rahipler, Allah'tan ziyade parayı seveceklerdir. Ey evlatlarım! Layık olmadıkları halde ayin icra eden ruhanilerin yüzünden (Allah) mahlûklarına öfkelenecektir. Çünkü bu nalâyık ruhaniler, Hz. İsa'yı, onu işkenceye maruz bırakan ve çarpmıha geren Yahudilerden daha ziyade tahkir etmiş olacaklardır” (2000: 49).

Senekerim, bu kehanette söylenenlerden dolayı yurdunu Türk akıncılarına karşı koruyamayacağına inanmıştı. Neyse ki Kralın imdadına Bizans İmparatoru II. Basileios (976-1025) yetişti. Doğu Anadolu'ya sefer düzenleyen Basileios, Ermeni Ardzuni hanedanının elindeki Vasurakan'ı ilhak etti. İmparator, sadece bölgeyi ilhakla yetinmedi. Kaynaklarda yer alan rakamlara göre; 12 kale, 4400 köy ve 15 manastırda yaşayan yaklaşık 40 bin Ermeni'yi Orta Anadolu'daki Sivas ve Kayseri yöresine yerleştirdi. II. Basileios'un bu ilhak hareketinin tarihteki en büyük Ermeni tehirci olduğu yönünde değerlendirmeler mevcuttur (Mateos 2000: 43, 46-47; Sevim 2002: 3; Brosset 2003: 267-270). Çünkü 40 bin rakamının çokluktan kinaye olarak kullanılma ihtimalini göz ardı etmemek gerekir. Ne gariptir ki, 1915'te cereyan eden Ermeni isyan hareketi sonucunda, Osmanlı Devleti'nin aldığı tehirci kararı sebebiyle Türkiye aleyhinde soykırım iddiasında bulunan Ermeni kamuoyu, Bizans döneminde uygulanan Ermeni tehircinden dolayı Bizans'ın doğal varisi sayılabilecek Yunanistan'ı suçlamamakta hatta gündeme dahi getirmemektedir.

II. Basileios, Gürcü topraklarına yönelerek Tiflis'i işgal edince, Anı Kralı Ioannes Simbat (1018-1041) yaşanacak muhtemel tahriplerden halkını korumak, ayrıca ölünceye kadar yönetimdeki yerini sağlamlaştırmak maksadıyla 1022'de “kendi ölümünden sonra bütün devletinin Bizans'a devri” hususunda imparatorla anlaşma yaptı (Sevim 2002: 3). Ermenilerin doğu Anadolu'daki prensliklerini birer birer ele geçiren, insanları göçe zorlayan Basileios ile alakalı olarak Mateos, “İmparator, ölmeden evvel halefine, Ermenilere karşı daima iyi niyetli olmasını tavsiye etti” der ve onun faziletli bir hayat sürdüğünü, iyi bir nam bırakarak öldüğünü belirtir (2000: 50). Ermeni müverrih, halefine hitaben yaptığı tavsiyelerden dolayı, imparatoru Ermenilerin hamisi olarak görmektedir. Fakat Türk fetih hareketinin Ermenilerin yeni nakledildiği Sivas ve Kayseri'ye de ulaşması sonrasında, yaşanan hayal kırıklığının tesiriyle Bizanslıları “kurdu görür görmez kaçmaya başlayan kötü çobanlara” benzetir ve kendisine göre bu hezimetin sebeplerini sıralar:

“Ermeni milletinin, Türk askerlerinin, öksüzlüğün, yalancı hamilerin ve korkak Grek milletinin yüzünden çektiği ıstırapları kim birer birer tasvir edebilecekler? Çünkü onlar (Grekler), Ermeni milletinin kumandanlarını kendi ev ve eyaletlerinden çıkarıp götürmüşler ve Ermenistan'ın krallık tahtını devirmekle askerlerin ve kumandanların desteği olan suru kendi elleriyle yıkmışlardı. Onlar, utanmaksızın hadım kumandanlar ve haremağası askerlerle Ermenistan'ı müdafaa etmeye kalkıştılar. Ermenistan, Greklerin elinden alındıktan sonra Ermeniler, Romalıların bütün fenalıklarından kurtulmuş oldu...” (2000: 111-112).

Mateos, ayrıca Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı toprakların Türkler tarafından fethiyle işin henüz bitmediğini ve Bizanslıların, Ermeni kilisesinin içerisine nifak sokmak için Gregoryen mezhebini tetkik ettiklerini ve hakiki Hristiyan olduğuna inandığı Ermenileri Ortodokslastırmak için büyük gayretler gösterildiğini haber veriyor (2000: 112, 128).

Çağdaş Ermeni kaynaklarından yaptığımız bu nakiller, Türklerin Anadolu'yu yurt edinmesi eşliğinde Anadolu'nun askeri, siyasi ve demografik yapısı hakkında bize fikir vermektedir. Buna göre, Türk fetihleri arifesinde Ermenilerin yaşadığı toprakların Bizans idaresince ilhak edildiği görülüyor. Bu hadise ilk zamanlar Ermenilerce, kendilerinin Türklerle karşı himaye edilmesi gibi algılanmış, ancak Türk akıncılarının yeni yerleştirildikleri yerlere de ulaşması, akınlar karşısında Bizans'ın başarısızlığı, büyük hayal kırıklığına sebep olmuştur. Ayrıca kraliyet merkezi İstanbul'a götürülen Ermeni prens ve asilzadelerine uygulanan eğitim onların askerlik sanatından ve idarecilikten uzaklaşmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan mezhep tetkiklerine ağırlık veren Bizans idaresinin, Gregoryen kilisesine müdahale ettiği ve onları bu yolla Ortodokslastırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Hatta bazı araştırmacılar, Bizans idaresinin, Ermenileri "düzenbaz ve dik başlı" gördükleri için yaşadıkları Bizans-İran sınırından Anadolu'nun içlerine, ya da Trakya'ya sürmek istediklerini ifade etmiştir. (Ersan 2007: 8-9). Aslında Türklerin Anadolu'ya gerçekleştirdikleri akınlar ve Anadolu'nun Türkleşmesi gecikmiş olsaydı, Bizans'ın Ermenileri asimile etme politikası önemli oranda hedefine ulaşacaktı. Bu gerçeği Ermeni müverrih Mateos: "Ermenistan, Greklerin elinden alındıktan sonra Ermeniler, Romalıların bütün fenalıklarından kurtulmuş oldular" sözüyle doğrulamaktadır. Çünkü Selçukluların mensubu bulunduğu Türk-İslam devlet geleneğine göre; hangi dine mensup olursa olsun itaat eden ve vergisini veren bütün gayrimüslimler, inanç hürriyeti yanında can ve mallarını güvence altına alan "ehl-i zimmet" statüsüne kavuşurlar.

Anadolu'da büyük şaşkınlık ve korku uyandıran Çağrı Bey'in ilk keşif akını, Selçukluların saygınlığını artırmış ve Selçuklu kuvvetlerine yeni katılımların yolunu açmıştır. Diğer taraftan, Çağrı Bey'in: "Bu ülkede bize karşı koyabilecek kimseye rastlamadım. Buraya gidebiliriz" diyerek, Türklerle "müstakbel Türk yurdunu" işaret etmiş, böylece Maverünnehir ve Horasan'daki Türklerin, Anadolu'ya yönelmelerini sağlamıştır (Turan 2002: 14-15).

Türkler bu fetih hareketi sürecinde, yeni ve ebedi bir yurt edinmenin yanında "Îlâ-yı Kelîme't-ullah" uğruna Anadolu'ya ardı arkası kesilmeyen akınlar düzenlediler. Fetih ordularının mensupları *Gâziyân-ı Rum* yani *Anadolu Gazileri* adını aldılar. Bunların içerisinde kendilerine *Abdalân-ı Rum* adı verilen ve gazalara iştirak ederek, gazilere manevi telkinlerde bulunan *Horasan Erenleri* de yer almaktaydı (Barkan 1993: 11). Adı geçen bu gönül erlerinin ve Selçuklu hanedanına mensup şahısların önderliğinde harekete geçen Türkmen gruplarından Arslan Yabgu'ya bağlı Balhan, Irak ve Navekiye Türkmen zümreleri 1028 yılında Azerbaycan üzerinden Doğu Anadolu'ya, o zaman Bizans'a tabi olan topraklara akınlarda bulunmuşlardır. Azerbaycan topraklarına yerleşen Türkmenler, Aras nehrini geçip Arran bölgesine intikal ettiler. Buranın reisi Fadlun ve oğlu Ebu es-Sevâr ile birlikte Ermenilerle meskûn topraklara akınlar düzenlediler. Ayrıca 1038-1043 yıllarında Vaspurakan bölgesi hâkimi Haçik komutasındaki Ermeni kuvvetlerini bozguna uğrattılar. Beçni kalesine düzenledikleri akın, Anı Ermeni kralı Gagik'in müdahalesiyle neticesiz kalmış, bazı Türk askerleri esir düşmüş olsa da sayısız tutsak ve ganimetlerle memleketlerine geri döndüler (Mateos 2000: 74; Sevim 2002: 5). Buraya kadar Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu arifesinde cereyan eden Türk-Ermeni münasebetleri ele alındı. Şimdiyse Selçuklu imparatorluk ordularının eşliğinde, kalıcı yerleşim faaliyetlerine sahne olan bir dönem ele alınacaktır.

Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluşundan Sonra Türk-Ermeni Münasebetleri

Türk milleti, uzun tarihi geçmişi boyunca cihan hâkimiyeti mefkûresine sahip ender milletlerden birisidir. Türklerin İslamiyet'i kabulü, bu mefkûrenin dini-kutsi birtakım unsurlarla daha da güçlenmesini sağlamıştır. Selçuklular, Büyük Selçuklu Devleti'nin tesisinden sonra imparatorluk ordusuyla Anadolu'ya düzenledikleri nizami seferlerin ardından burayı kendilerine ebedi bir yurt edinerek azametli bir döneme adım atmışlardır. (Turan 1969: 30) Şimdi bu evrenin ilk hükümdarı olan Sultan Tuğrul döneminde cereyan eden Türk-Ermeni münasebetleri ele alınacaktır.

a) Sultan Tuğrul Zamanı (1040-1063)

Bu dönemde, bizzat Sultan Tuğrul'un icra ettiği akınların yanında, Boğa, Anasıoğlu, Bektaş ve Mansur'un komutasında Anadolu'ya seferler düzenlendiği görülür. 1042/1043'de Azerbaycan ve Ermenistan'a yönelik harekete geçildiği, bu gelişmeler üzerine Bizans'ın sınırlarını muhafaza çabasına girdiği anlaşılır (Azîmî 2006: 6). Diğer taraftan, II. Basil döneminde gerçekleşen Doğu Anadolu'daki Ermeni nüfuzunun iç Anadolu'ya tehciri hadisesini, Konstantinos Monamakhos (1042-1055) zamanında iyice ağırlaşan vergiler, Kars ve Van bölgesi Ermeni hanedanlarının yok edilmesi ve bütün malikânelerinin ellerinden alınması izlemiştir. Örneğin Anı Kralı Gagik'in 1045 senesinde İstanbul'a çağrıldığı ancak serbest bırakılmadığı, İstanbul'dan görevlendirilen Baragamamos'un şehri Bizans adına teslim aldığı anlatılır. Tahtı elinden alınan Gagik ise Ani'ye dönememiş "hilekârlıkla gasp edilmiş tahtı için matem içinde" kalakalmıştır (Mateos 2000: 81).

Bizans'ın asimilasyon politikasının bir gereği olarak, Bizans devlet ve din adamları, Ermeni belde ve manastırlarını ele geçirirken, din adamları göçe zorlanmış, böylece Ermeni kilisesi tamamen ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır (Mateos 2000: 89). Bize göre, Türk fetihleri öncesinde Bizans'ın uyguladığı bu politika, onların arzuladığı neticeyi vermediği gibi Anadolu'nun fethini de kolaylaştırmıştır.

Sultan Tuğrul'un görevlendirdiği Boği, Buği ve Anası-oğlu¹, 1045 tarihinde muazzam bir ordu ile Musul'u ele geçirmiş, Bağin ve Tılhum'u muhasara edip, ardından Erciş'e gelmiş, burada bir Bizans gücünü mağlup etmişlerdir. Mukabil saldırıda bulunan Bizans'ın, Teliarkh komutasında büyük bir ordu ile çok sayıda Müslümanın yaşadığı Ermenistan'daki Dvin şehrini kuşatarak katliam yaptığı haber verilmektedir. Diğer taraftan, Bizans idaresi 1048'de kral Monamakhos'a isyan eden Leon Tornig ile uğraşmak zorunda kalmıştır (Mateos 2000: 82-84).

Bizans'ta bu gelişmeler yaşanırken, Bizans'ın içerisine düştüğü buhranı iyi değerlendiren Selçuklu ordularının Anadolu'ya yönelik akınlarını sıklaştırdıkları görülür. Bu bağlamda Sultan Tuğrul'un emriyle İbrahim Yınal ve Kutalmış,² 1047/1048'de Erzurum'u fethetti. Fetih esnasında sayısız altın, gümüş ve kıymetli kumaşlar ele geçirdiler (Mateos 2000: 86-87; Azîmî 2006: 10; Brosset 2003: 283). Erzurum'un fethinin Anadolu'nun ebediyen Türk yurdu olması yönünde önemli bir merhale olduğu aşikârdır. Şehrin fethi Türkler arasında büyük sevinç yaratırken, şehrin eski hâkimlerinin maneviyatının çökmesine sebep olmuştur.

Selçuklu yönetimi, 1049/1050 senesinde Bizans ile sulh akdetmek üzere Şerif Nâsır b. İsmail'i, esir Gürcü Liparit eşliğinde, İmparator Konstantin'e elçi olarak

¹ Turan, bu isimlerin okunuşlarının şüpheli olduğunu belirtmektedir. Bkz. TURAN 2010: 120; Ayrıca bkz. ALPTEKİN 1989: 106.

² Aksarayî'ye göre Kutalmış, Sultan Tuğrul'un vefat haberini duyunca saltanat davasına kalkışarak Rey'i kuşattı. İsfereyin havalisinde Alparslan ile karşılaştı. Neticede mağlup olup öldürüldü. Alparslan, Kutalmış'ın çocuklarının da öldürülmesini emretti. Ancak vezir Nizâmülmülk'ün "onlar sınır boylarına gönderilsinler ve orada ikamet etsinler. Onlardan meliklik ve emirlik sıfatları alınsın ki sefalet içerisinde yaşasınlar" tavsiyesi doğrultusunda Anadolu'ya gönderildi. AKSARAYÎ 2000: 11.

göndermiştir. Selçuklu elçisinin Bizans payitahtında hüsnükabul gördüğü ve yapılan sulhun 4-5 yıl sürdüğü anlaşılmaktadır (Azîmî 2006: 11). Sulhun sona ermesinden sonra Türk kuvvetleri yeniden harekete geçmiştir. Bu bağlamda Selçuklu hanedanından Kutalmış'ın, 1053/1054 senesinde doğu Anadolu'ya yaptığı seferde Kars şehrine saldırıp yağmalarda bulunduğu görülür (Azîmî 2006: 14). Sultan Tuğrul'un emriyle, 1054/1055 yılının Mart ayında, üçe ayrılan Selçuklu ordusu harekete geçmiş, ordunun bir kısmı Karadeniz ve Kafkasya istikametine, diğeri batıda Canik üzerine, bir diğeri ise Oltu ve Tercan yöresine yollanmıştır. Bayburt civarına varan bir öncü Türk birliği ise mağlup olmuştur. Bu seferler esnasında Sultan Tuğrul Erciş'i fethedip çok sayıda altın, gümüş, at ve katırdan oluşan ganimet elde etti. Mateos'un haberine göre, şehir halkı sultanı sulha razı etmiş, hatta Malazgirt şehrini de ele geçirmesi için teşvik etmişlerdir (Mateos 2000: 102; Azîmî 2006: 15). Ancak bunun taktik bir davranış olduğu, sultanın Malazgirt kalesinde karşılaştığı çok sert mukavemet sonrasında kuşatmayı kaldırmasından anlaşılır.

Sultan Tuğrul, Abbasi halifesi el-Kaim'in daveti üzere 13 Aralık 1055 tarihinde Bağdat'a girerken,³ İstanbul'daki camide de halife adına hutbe okutulmaktaydı (Bundârî 1900: 9; Azîmî 2006: 16). Tuğrul, Bağdat'ta İslam halifesini Büveyhîlerin elinden kurtarıırken, Yâkutî Bey'i de Azerbaycan ve Anadolu'ya gaza için tayin etti. Yâkutî ve emrindeki emirler, 1057 tarihinde Anadolu'ya müthiş akınlarda bulundular. Kars'ı 1058'de muhasara edip kalesi hariç şehri istila ettiler. Daha sonra Anı şehrini muhasara ettilerse de alamadılar (Sıbt 2011: 31; Yinanç 1944: 51, 53).

Türk ordularının, 1059'da Sivas'a ulaştığı, 8 gün boyunca şehri ellerinde tutup sayısız ganimet ve esirlerle geri döndükleri haber verilmektedir (Mateos 2000: 110). Dikkat edilirse, güvenli olduğu düşünülerek Ermenilerin nakledildiği bir şehir Türk akıncı kuvvetlerince ele geçiriliyor, ancak hâkimiyet kalıcı olamıyor. Sivas'ta bunlar yaşanırken Anı şehrindeki Bizans idaresi, Gregoryen halkın Ortodoks mezhebine geçmesi için baskı yapıyordu. Hatta Bizans'ın bu tarz müdahalelerinin Ermeni kilisesiyle sınırlı kalmadığı, Süryani kilisesinin de aynı akıbeta uğradığı anlaşılıyor (Süryani Mihail 1944: 8, 23). 1062 yılına gelindiğinde ise şehir halkından büyük bir topluluğun Karadeniz'in kuzeyinde Kıpçakların yoğun olarak yaşadığı yöreye gitmek zorunda kaldığı görülüyor (Kırzıoğlu 1953: 329-330).

b) Sultan Alparslan Zamanı (1063-1072)

Sultan Tuğrul'un 5 Eylül 1063'de Rey şehrinde ölümüyle yerine Sultan Alparslan geçti. (Bundârî 1900: 25) Alparslan, ilk seferini H.456/M.1064 tarihinde Kafkasya ve Doğu Anadolu'ya gerçekleştirdi. Ancak önce isyan ve istila haberleri gelen Gürcü topraklarına yöneldi. Oğlu Melikşah ise Aras nehri boyunca ilerliyordu. Bugünkü Türkiye sınırını geçen Melikşah, birçok kaleyi muhasara etti. Bilahare Marmaraşın/Meryemnişin'i kuşattı ve güçlükle şehri ele geçirdi. Sultan Alparslan, Gürcistan'ı itaat altına alarak Melikşah'ın yanına geldi. Oğlunun fetihlerinden oldukça memnun kalan Sultan, oğlu ile birlikte Kartli ile Kars arasındaki bölgede yer alan Sepid Şehr'i kuşattı. Çetin mücadelelerden sonra şehri fetheden Selçuklu kuvvetleri Borçala nehrinin sol sahilindeki Allaverdi (Lal) kalesini zapt etti. Buradan tekrar Kars-Anı bölgesine giren Selçuklu ordusu Anadolu'nun kuzeydoğu sınırındaki ilk şehir olan Anı önüne geldi. Mancınıklarla surları döven Alparslan uzun süre şehri muhasara etti. Bu esnada Bizans garnizonunun başındaki Bagrat ve Grigor'un dış surları boşaltarak iç

³ Türkler, Sultan Tuğrul'un komutasında İslam halifesini esaretten kurtarmak için Bağdat'a girerken gerçekleşen hadiseden bahseden Bundârî, düşmanca bir üslupla adeta Ermeni müverrihleri gölgede bırakmış ve eserinde şu ifadelerle yer vermiştir: "Türkler koparmadık gül, bozulmadık bir güzellik, dağıtılmamış ev, işlenmedik günah bırakmadılar. Ayak seslerinin korkusundan dolayı krallar titredi ve savaşın yakıcılığından dolayı yollarından uzaklaştılar. Bir beldeye girer girmez oranın krallarını sahiplendiler ve o beldenin yollarını kapattılar. Beldenin sakinlerini korkutup korkuyu o bölgeye hâkim kıldılar." Bkz. BUNDÂRÎ 1900: 9.

kaleye çekildikleri gözlemlendi. Selçuklu askerleri artık ümitlerini yitirmeye başlamıştı ki, şehrin surlarından bir parça kendiliğinden koptu. Alparslan'ın askerleri surda açılan delikten şehre girdi. Şehir halkı önce cizye vermeyi kabul ettiler. Sonra pişman olup tekrar savaşmaya başladılar. Nihayet Hıristiyan Bizans'ın doğudaki en muhkem şehri olan Anı fethedildi. Birkaç gün sonra fetihnâme Bağdat'a ulaştı. Bu fetih İslam dünyasını büyük sevince, Hıristiyanları ise büyük üzüntüye boğdu. Sıbt'ın haberine göre, şehirde 700 bin ev ve 1000 kilise mevcuttu. Muhasara sonunda 500 bin esir alındı. (Sıbt 2011: 135-136; Mateos 2000: 120; Hüseyinî 1999: 24-28; Turan, Köymen, Kafesoğlu 1967: 193-196; Köymen 1998: 255-258; Jamieson 2006: 42).

Araştırmacılar, şehir fethedildiğinde nüfusunun 200 bini aştığı, şehirde 100 bin hane, 500 de kilise bulunduğunu ileri sürmüşlerdir (Cengiz 2013: 81). Yoğun nüfusu ve zenginliği yanında, stratejik bir noktada yer alan bu müstahkem şehrin fethinin bölgenin güç dengesini tamamen Türkler lehine çevirdiğini tahmin etmek güç olmasa gerekir (Dadoyan 2001: 162).

Alparslan, Anı'nın idaresini emirlerinden Ebu'l-Manucehr'e bırakarak Kars bölgesi kralı Şahınşah Abas'ın oğlu Gagik'e, kendisine itaat edilmesini isteyen bir haber gönderdi. Gagik, Sultanın elçisinin huzuruna siyah bir elbise ile çıktı. Aynı renk bir yastık üzerine oturdu. Bunun nedeni sorulduğunda ise "Alparslan'ın kardeşi ve benim de dostum olan Sultan Tuğrul'un öldüğü gün ben bu siyah elbiseleri giymiştim" dedi. Sultan Alparslan elçisinden gelen habere gayet memnun oldu. Bu derin dostluğa bizzat şahit olmak için ordusunun başında Kars'a kralı ziyarete geldi. Kral, Alparslan'a kavrulmuş kuzudan oluşan bir ziyafet verdi. Alparslan, yönetimde bırakmasının sembolü olarak Gagik'e hilatler giydirdi (Mateos 1858: 125, iv). Türk tarihçilerine göre Gagik, Anı şehrinin akıbetinden haberdar olduğundan aynı olayın kendi başına gelmesini istemiyordu. Onun için böyle davrandı ve Selçuklu hâkimiyetini kabul ettiğini bildirdi. Ancak Alparslan İran'a döndükten sonra, Selçuklu tabiiyetinden çıkarak, (Köymen 1998: 258) 1064 yılı sonbaharında Kars şehrini ve Vanand ülkesini Bizans İmparatoru Dukas'a teslim etti. Sonra ise toprakları karşılığında verilen Zamantı/Pınarbaşı bölgesindeki yeni malikânesine gitti. Kars'taki Rum işgali ancak dört yıl sürdü. Kars bölgesi, Alparslan'ın ikinci Gürcistan seferi esnasında 1067-1068'de tekrar itaat altına alınarak Gence Şeddâdîlerine bağlandı (Mateos 2000: 122; Sıbt 2011: 153; Kırzioğlu 1953: 343-345, 347, 349, 353).

Bizans imparatoru Dukas'ın ölümünden sonra İmparatoriçe Eudoksia, Romanos Diogenes ile evlenip 1068'de onu imparator olarak tahta çıkardı (Mateos 2000: 137). Yeni imparator Diogenes, 1070 senesinde Selçuklu idaresindeki Menbiç'i kuşatarak ele geçirdi. Şehirden ayrılmak isteyen halka iyi muamele etti (Sıbt 2011: 156-157). Sultan Alparslan ise amcası Tuğrul'un daha önce kuşatıp alamadığı Malazgirt'i fethetti. Oradan güneye doğru harekete geçerek Diyarbakır'a ulaştı. Kaleyi muhasara edip alamayınca, cizye karşılığında sulh teklifinde bulundu. Sonra komutanlarından Gümüştekin'in 1066/1067 senesinde akın düzenlediği Tıllum'a yöneldi. Şehir ahalisine kendisine itaat edeceklerine dair yemin alan Sultan kuşatmayı kaldırdı. Ancak ordusuna mensup bazı askerlerin Sultan'ın emrine muhalif olarak şehri istila ve tahrip ettiği haberleri geldi. Bu haber üzerine Sultan'ın oldukça üzüldüğü haber verilmektedir (Mateos 2000: 139). Ermeni tarihçilerinin haksız olarak "kana susamış bir adamdı" diye yaftaladıkları Sultan Alparslan'ın kendisine itaat sözü veren gayrimüslim halk üzerinde nasıl titrediğini, başlarına gelen felakete nasıl müteessir olduğunu belirtmeleri de gerçekten büyük bir tezat teşkil etmektedir.

Romanos Diogenes, Anadolu'da genişleyen Türk fetihlerine karşı 1068'de düzenlediği ilk seferin ardından, 4 Mart 1071'de ikinci bir sefer düzenledi. Bu kez büyük bir ordu tanzim eden İmparator, İstanbul'dan harekete geçerek Sivas'a geldi. Sivas'ta şehir halkının Ermenilerden şikâyetle buldukları gözlemlendi. Kral şikâyetler üzerine, Ermeni mezhebi hakkında yürütülen imha siyasetine ağırlık verme kararlılığını dile getirdi. Onun bu tavrı Ermeni din adamları arasında nefretle karşılandı. Sultan

Alparslan, İmparator'un harekât haberini Halep önlerindeyken aldı. Haberi alır almaz doğuya doğru hareket ederek Urfa'ya geçti. Fırat nehrini geçerken hayvanlarının çoğu telef oldu. Sultan, ilk aşamada İmparator'a sulh teklifinde bulundu. Diogenes teklifleri Sultan'ın zayıflığına yorup daha da hırslandı. Öncü birlik olarak 30 bin askerini Ahlât'a, 12 bin askerini ise Kafkaslardan gelebilecek yardımı önlemek amacıyla Abhaz memleketlerine gönderdi (Mateos 2000: 140-143).

İslam tarihi kaynaklarına göre, Bizans ordusu sayıca çok üstündü. Alparslan'ı içinde Ermenilerin de bulunduğu 200/600 bin kişilik bir ordu beklemekteydi. Selçuklu ordusu ise oldukça azdı. Sultan savaştan evvel İmparator Diogenes'e elçi gönderip tekrar barış teklifinde bulundu ancak sonuçsuz kaldı. Bunun üzerine saldırı için 26 Ağustos 1071 Cuma günü öğle namazı vaktini bekledi. Bütün İslam beldelerinde camilerden Türk-İslam ordusunun muzaffer olması için yapılan dua sesleri yükselirken Bizans ordusuna karşı hücumla geçti. Savaş, Selçuklu ordusu ve Alparslan'ın zaferiyle sonuçlandı. Bizans imparatoru Diogenes'i bir memluk esir almıştı. Sultan esir imparatora çok iyi muamelede bulundu. Türk ordusu sayısız ganimet elde ederken, Anadolu'nun kapılarını fetih ordularına ve yeni bir yurt arayışında olan Türklere sonuna kadar açtı (Sevim ve Sümer 1988: IX-X).

İmparator, başkenti İstanbul'a büyük bir törenle uğurlandı. Ancak Sivas'a geldiğinde oğlu Mihail'in tahta çıktığını haber aldı. Diogenes'in gözlerine mil çekildi. Çok geçmeden de öldü. Sultan Alparslan, imparatorun akıbetini öğrenince üzüldü. İki devlet arasında akdedilen dostluğun ve ittifak yemininin artık bozulduğunu belirtip, maiyetindeki komutanlarına Anadolu topraklarının tamamen fethedilmesi emrini verdi. Sonra İran'a doğru yola çıktı (Mateos 2000: 144-146; Sıbt 2011: 174-175). Ermeni müverrihi Mateos'un, Sultan Alparslan'ın, savaştan önce imparatora sulh teklifinde bulunduğunu, esir düştüğünde iyi muamele ettiğini, akdedilen ahitnameye Allah'ı şahit tuttuğunu, imparatora yapılan muameleye üzülp ağladığını naklederken, onun merhametli ve adil bir İslam hükümdarı olduğunu görmezden gelmesi oldukça manidardır. Ayrıca fethettiği Anı ile ilgili olarak, şehrin bütün ahalisini katlettiği yönündeki bilgi kesinlikle yanlıştır (Mateos 2000: 120, 140; Köymen 1971: 217-223). Çünkü şehir fethedildikten sonra imar edilmiş, Şeddâdilerin merkezi yapılmış, halkının ekseriyeti asırlarca etnik yapısını muhafaza etmiştir (Yinanç 2013: 146).

İbnü'l-Esir tarafından cömert, akıllı ve âdil bir hükümdar olarak tavsif edilen (İbnü'l-Esir 1987: VIII, 394) Alparslan, uğradığı bir suikast sonucu 1072'de öldü. Sıbt'ın haberine göre Sultan, Semerkant, Buhara ve Maveraünnehir hâkimi Tekin b. Tamgaç'ı cezalandırmak maksadıyla Ceyhun'u geçerek kuşattığı Birun adlı kalenin komutanı Yusuf tarafından bıçaklı saldırıya uğrayıp öldü. Katil Yusuf ise Ermeni bir temizlikçi (Ferraş) eliyle nacakla vurularak bertaraf edildi (Sıbt 2011: 184; İbnü'l-Esir 1987: VIII, 393). Alparslan'ın katilinin Ermeni bir görevli tarafından cezalandırılması, Ermeni toplumunun Türklere karşı önyargılarından kurtulmaya başladığı şeklinde yorumlanabilir. Ancak bu şahsın, mühtedi olması da ihtimal dâhilindedir.

c) Sultan Melikşah Dönemi (1072-1092)

Melikşah devri, Ermenilerin yeni hâkimleri olan Türklerin hâkimiyetini benimsemeye başladıkları ve kendilerine tanınan hakları kullanmaya başladıkları bir zaman dilimi olmuştur. Çünkü Ermeniler Melikşah'ı "herkesin babası ve bütün insanlara karşı merhametli ve hüsnüniyet sahibi, Ermenilerin yaşadıkları yerleri sulh ve asayişe kavuşturan büyük bir Sultan" olarak görmektedir (Mateos 2000: 146,178). Melikşah hakkındaki bu kanaatler, artık Türk-İslam tebaası olan Ermeni insanının yeni idarecilerine iyice alıştığını ortaya koyar.

Sultan Melikşah'ın hükümdarlığının ilk yılı olan 1072 senesi, amcası Kirman hükümdarı Kavurd Bey'le mücadele ile geçmiştir (İbnü'l-Esir 1987: VIII, 396). Mücadelenin Melikşah lehine sonuçlanmasından sonra, Anadolu'nun doğusunu fetheden Türkmen boy ve ulusları, bilhassa Kutalmış'ın oğullarıyla büyük Türk emirlerinden Tutak ve Artuk Bey'ler Kızılırmak'ı geçerek Orta Anadolu'yu ele geçirmeye

koyuldular. Diğer taraftan 1074'te Yeşilirmak ve Kelkit havzasının fethinin de başladığı görülür (Yinanç 2013: 78-79).

Anadolu'da başarılı fetihlerde bulunan Artuk Bey'in İran'a dönmesi, Süleymanşâh'ın yıldızını daha da parlattı. O, Şam'ı kuşattı ancak ele geçiremedi. Tekrar Anadolu'ya yönelerek Konya'yı ve Gevâle kalesini fethetti. Bu mühim mevkilere sahip olduktan sonra, Konya'dan İznik'e kadar olan yerlerin fethi mümkün oldu. 1075 senesinde ise İznik'i fethedip kendisine başkent yaptı.⁴ İzmit'e yerleştikten sonra Bizans'ın buhranlı durumundan da yararlanarak süratle topraklarını genişletti ve Kadıköy'e kadar ilerledi (Yinanç 2013: 88; Turan 2002: 54-55).

1080'li yıllara gelindiğinde Anadolu topraklarında genişleyen Türk fetihleri sebebiyle Ermenilerin, Antakya, Tarsus, Kilikya, Maraş gibi yörelerde Ermeni nüfusunun yoğunluk kazandığı anlaşılmaktadır (Mateos 2000: 155-156). Türk kuvvetleri, 1083/1084'de Bizans'a açılan sınır kapıları konumundaki Adana, Anabarza ve Misis gibi mühim şehirleri de fethetmeyi başardılar (Azîmî 2006: 28). Bu aşamadan sonra, Süleymanşah'ın Bizans'la sulh anlaşması yaptığı, bilahare güneye yöneldiği ve 12 Ocak 1085 tarihinde Antakya'yı ele geçirdiği görülür. Şehri fetheden Türk askerlerinin kimseye zarar vermemesi takdire şayan bir davranış olarak tarihteki yerini alır. Antakya'nın fethi, Kilikya bölgesinin de kapılarını Türklere açacaktır (Mateos 2000: 161-162; İbnü'l-Esir 1987: VIII, 435-436; Yinanç 2013: 100).

Süleymanşah'ın ikinci kez Haleb'i muhasarası sonrasında (1086) Şam emiri Tutuş, büyük bir orduyla ona karşı yürüdü. İki taraf Haleb ile Antakya arasında çarpıştı. Savaşın sonunda Anadolu fatihi Süleymanşah mağlup ve maktul düştü (Mateos 2000: 168-169; İbnü'l-Esir 1987: VIII, 443; Sıbt 2011: 272; Azîmî 2006: 30). Ancak bu netice, Türklerin Anadolu'daki hâkimiyetini çökertmedi. Önceleri Süleymanşah'a haraç ödeyen Bizans ve Ermeni emirliklerin doğrudan Büyük Selçuklu Devleti'ne tabi olması istendi. Diğer taraftan Anadolu'da faaliyet yürüten Türk-İslam emirlerinin, vuku bulan askeri ve siyasi boşluktan istifade ederek bütün Anadolu'ya hâkim olmak istemesi büyük bir kargaşa ve fetret döneminin yaşanmasına sebep oldu (Yinanç 2013: 181-189).

Süleymanşah'ın hazin ölümüne müteessir olduğu tahmin edilen Melikşah, hem Anadolu'yu Tutuş'un eline bırakmamak, hem de Halep'i doğrudan kendisine bağlamak amacıyla başkent İsfahan'dan büyük bir orduyla harekete geçti. Önce Doğu Anadolu'ya, sonra Karadeniz sahillerine, bilahare güneye doğru hareket etti. Halep'i maiyetindeki komutanlarından Aksungur'a, Urfa'yı Emir Bozan'a, Antakya'yı Emir Yağısıyan'a tevdi etti (Mateos 2000: 171-172; Yinanç 2013: 124-125). Sıbt, Süleymanşah'ın Urfa'ya naib olarak bıraktığı Hasan b. Tahir'in halkın mallarına el koymaya çalıştığını, Melikşah'ın bu sebeple şehri Hasan'ın elinden alarak Bozan'a iktâ ettiğini, huzursuzluk çıkaran Ermenilerin de şehirden uzaklaştırdığını haber veriyor. (Sıbt 2011: 274). Melikşah bu hareketiyle, halkın huzur ve refahına büyük önem verdiğini gösterirken, Ermeni ve Arap emirliklerin hâkim olduğu bu yöreyi atadığı valiler kanalıyla devletine bağlamış, ayrıca Anadolu Selçuklularının kendi hâkimiyet sahasına sarkmasına da müsaade etmemiştir.

Rivayetlere göre O, yalnız Müslüman tebasına değil, egemenliği altındaki Ermeni ve diğer gayrimüslim halka "bir baba şefkatiyle" yaklaştığından, çoğu memleketi hiç savaşmadan, halkın kendi rızasıyla sahip oluyordu. Çünkü "Onun siyaset ve adaleti o derece idi ki, saltanatı esnasında zulüm görmüş kimse yoktu. Zulüm görmüş insan ona gelmek istediği zaman hiçbir şey ona mani olamazdı" (Ravendi 1999: 128). Bilhassa Mateos'un onunla ilgili ifadeleri, Sultan'ın mensubu olduğu İslam'ın hukuk kurallarını ve Türk devlet geleneğini adil bir şekilde uyguladığını gösterir. Bu konuda üç örnek vereceğiz. Bunlardan birincisi 1080 yılında Gürcistan Kralı Giorgi, ülkesinde yürütülen

⁴ Yinanç, İznik'in 1080 senesinde ele geçirildiğini ve başkentin Konya'dan İznik'e taşındığını belirtiyor. Ayrıca bu devletin Büyük Selçuklu Devleti'nden müstakil bir devlet olmadığını savunuyor. Bkz. YINANÇ 2013: 87; 94, dipnot 69.

fetih hareketinden şikâyet etmek üzere Selçuklu başkenti İsfahan'a gidiyor. Kral, karşısında "kendisini sevgili bir evlat gibi kabul eden" Melikşah'ı buluyor. Melikşah, kralın isteklerini fazlasıyla karşılıyor. Bu sebeple onun hakkında Gürcistan Tarihi'nde şu ifadeler yer verilmiştir:

"O, imparatorluğunun genişliği bakımından bütün hükümdarların birincisi, hareketleri ve iyiliği bakımından da en güzide bir insan idi. Çünkü o, Hıristiyanlar lehine yaptığı binlerce adilane icraatıyla tanınmıştır. Hülâsa o, tamamıyla iyi ve hüsnüniyet sahibi ve her şeyi düşünen bir zattı." (Brosset 2003: 308). Bu ifadelerden Melikşah'ın sadece Ermenilere değil diğer gayrimüslim milletlere de adil davrandığı anlaşılıyor.

İkincisi, Melikşah'ın Anadolu'ya yöneldiği 1086 senesinde, hâkim olduğu toprakları kaybeden Urfa'nın eski Ermeni emiri Philaretos, durumunu arz etmek üzere bizzat Sultan'ın huzuruna çıkıyor ve Sultan tarafından önce Urfa'ya, sonra Maraş'a görevlendiriliyor (Mateos 2000: gösterildi; Sevim 2002: 17).

Üçüncüsü Ermeni Katolikosu Barseg, 1090/1091 tarihinde Sultan Melikşah'ın huzuruna çıkarak, kilise ve manastırlardan vergi talep eden, ruhanilere baskı uygulayan bazı yöneticileri şikâyet etmiştir. "Türklerin ve bütün Hıristiyanların tatlı Sultanı" ona büyük iltifatlarda bulunmuş, bütün kilise ve manastırlardaki ruhanileri vergiden muaf tutmuştur. Katolikosun eline fermanlar verip, iltifatlarla uğurlamıştır. Hadisenin naklinden sonra Mateos; "Bir katolikosun kiliseyi sulha kavuşturmak için bir Müslüman hükümdarına müracaat etmesi çirkin bir hareket sayılamaz" diyerek Ermeni din adamının bu fiilini desteklediğini bildirir (Mateos 2000: 176, 178). Kanaatimize göre yukarıda naklettiğimiz bu üç hadise XI. yüzyılın ilk yarısında Türk egemenliğini benimsemekte zorlanan, olaylara taraflı yaklaşan Anadolu'daki gayrimüslim halkların, asrın sonlarına doğru adil Türk idaresine iyice alıştığını ve benimsediğini gösterir.

Melikşah döneminde, diğer gayrimüslim unsurlar gibi Ermenilerin de Türk idaresinden ziyadesiyle memnun olduğu anlaşılıyor. Ermeniler, Anadolu'nun fethi sürecinde yaşanan güçlükleri geride bırakarak, Türk devlet anlayışını yakından tanımış, itaat edip vergisini ödemiş, Bizans döneminde asla elde edemediği huzuru Türk yönetiminde yakalamıştır. Ne yazık ki, 1096 tarihinde Müslüman Türklere karşı başlatılan Haçlı harekâtı, Ermenileri baştan çıkarmıştır. Haçlıları sevinç gösterileri içerisinde karşılayan Ermeniler, onlara yol göstermiş ve başta gıda olmak üzere lojistik destek vermişlerdir (Ersan 2007: 208-209). Bu hareket tarzı muhtemelen onların dini duygularının galebe gelmesinden, diğer taraftan kendi varlıklarını devam ettirme gayreti içerisinde olmalarından kaynaklanıyordu. Ancak bu durumun ele alınması müstakil bir çalışmayı gerektirecek kadar geniştir. Bizim konumuz ise tarihi süreç itibariyle Melikşah'ın 1092 senesinde vefatıyla sona ermektedir.

SONUÇ

Ermenilerin, Miladi IV. asırda Hıristiyanlığı kabul etmelerinden sonra 451 yılında Bizans kilisesinden ayrılmaları, Türklerin Anadolu'yu fetih ve iskânlarına kadar süren bir Bizans-Ermeni çatışmasına sebep olmuştur.

Türkler, Allah yolunda gaza ve ebedi bir yurt edinmek gayesiyle Anadolu topraklarına akınlar düzenlemeye başladıklarında, İran-Bizans sınırında meskûn Ermenilerle karşı karşıya geldiler. Aslında Türklerin Anadolu coğrafyasıyla tanışıklığı eskiçağlara kadar dayanmaktaydı. Asur, Med, Pers ve Roma ordularında ücretli asker olarak görev alan Türkler, bu ordularda büyük başarılar elde ederek zamanla buraya yerleşmişlerdi. Ancak kalplerinde iman, zihinlerinde cihan mefkûresiyle gelişleri, on birinci asrın ilk yarısına denk gelmiştir.

Türklerin Anadolu'ya bu gelişlerinde, Türk akıncı birlikleri karşısında alınan mağlubiyetler, Ermeni yönetici, asker ve din adamlarının maneviyatını çökertmiştir. Bilahare bu topraklar Bizans idaresince ilhak edilerek yöre insanı asimilasyon ve

tehcire tabi tutulmuştur. Fetih harekâtının hemen arifesinde gerçekleşen bu faaliyetler sebebiyle Anadolu'da, Ermenilere ait müstakil veya yarı müstakil bir yönetim kalmamıştır.

Fetih hareketinin başarıyla sonuçlandırılmasından sonra Selçuklu devleti, idaresi altındaki diğer gayrimüslim unsurlar gibi Ermenilerin de inanç ve yaşantılarına müdahale etmemiştir. Yani Ermeniler, Bizans idaresi döneminde uygulanan dini ve etnik asimilasyondan Türkler sayesinde kurtulmuşlardır. Selçuklu idaresinde, Ehl-i zimmet statüsüne kavuşan Ermenilerin can, mal ve dinleri koruma altına alınmıştır. Dile getirdiğimiz bu hususlar, Ermeni müverrihlerinin kendi tespitlerine dayanmaktadır.

Kısaca ifade etmek gerekirse; ele aldığımız Sultan Tuğrul ve Alparslan dönemleri, Ermeniler açısından adil Türk idaresine alışma süreci, Melikşah dönemi ise Ermeni halkının yeni hâkim ve idarecilerini benimseyerek vatandaşlık haklarını sonuna kadar kullandıkları bir süreç olmuştur.

KAYNAKLAR

- AKSARAYÎ, Kerimüddin Mahmud-i, (2000), *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (çeviren: M. Öztürk), Ankara: TTK Yayınları.
- ALPTEKİN, Coşkun, (1989), "Büyük Selçuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul: Çağ Yayınevi, VII: 95-350.
- APAK, Âdem, (2011), *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, IV, İstanbul: Ensar Yayınevi.
- AZİMÎ, Ebu Abdullah Muhammed, (2006), *Azîmî Tarihi*, (çeviren: A. Sevim), Ankara: TTK Yayınları.
- BARKAN, Ö. Lütfi, (1993), *Kolonizatör Türk Dervişleri*, İstanbul: Hamle Yayınevi.
- BROSSET, Marie Félicité, (2003), *Gürcistan Tarihi*, (çeviren: H. D. Andreasyan), Ankara: TTK Yayınları.
- BUNDÂRÎ, el-Feth b. Ali b. Muhammed, (1900), *Kitâb-u Târih-i Devleti's-Selçûk*, Mısır: Matbaa-i Mevsuat.
- CAHEN, Claude, (2002), *Osmanlılardan Önce Anadolu*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- CENGİZ, Ercan, (2013), *XI. ve XV. Yüzyıllar Arasında Kars*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CEYLAN, Alpaslan, (2010), "Doğu Anadolu'da İlk Türk İzleri", XV. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, *Eski Anadolu Uygarlıkları*, Ankara: TTK Yayınları, I: 1-15.
- ERSAN, Mehmet, (2007), *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara: TTK Yayınları.
- İBNÜ'L-ESİR, (1987), *el-Kâmil fi't-Târih*, Beyrut: Dâru'l-Kütüb'il-İlmiyye.
- KAFESOĞLU, İbrahim, (1972), *Selçuklu Tarihi*, İstanbul: Kültür Müsteşarlığı Yayınları.
- KILIÇ, Davut, (2008), "Ermeni Kimliğinin İnşasında Kilisenin Rolü", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII/1: 51-63.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, (1953), *Kars Tarihi*, I, İstanbul: İşıl Matbaası.
- KÖYMEN, M. Altay, (1961), "Anadolu'nun Fethi", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, s. 89-122.
- , (1971), "İslâm Açısından Malazgirt Meydan Muharebesi", *Diyanet İlmi Dergi (Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi)*, X, 110-111: 217-223
- , (1976), *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- , (1998), *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları.
- KÜÇÜK, Abdurrahman, (1996), "Gregoryen Ermeni Kilisesinin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXV: 117-154.
- MATEOS, Urfalı, (2000), *Vakayiname*, Ankara: TTK Yayınları.

- MERÇİL, Erdoğan, (1993), **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, Ankara: TTK Yayınları.
- RÂVENDÎ, (1999), **Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sûrûr**, I, Ankara: TTK Yayınları.
- SALMAN, Hüseyin, (2011), "Türk Adı Türklerin Anayurdu ve Göçler", **Türk Tarihi ve Kültürü**, Ankara: Pegema Yayınevi, 1-8.
- SEVİM, Ali, (2002), **Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri**, Ankara: TTK Yayınları.
- , (1993), **Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi**, Ankara: TTK Yayınları.
- SEVİM, Ali ve SÜMER, Faruk, (1988), **İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı**, Ankara: TTK Yayınları.
- SEVİM, Ali ve YÜCEL, Yaşar, (1989), **Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi**, Ankara: TTK Yayınları.
- SİBT, İbnu'l-Cevzi, (2011), **Mir'âtüz-Zamân fi Târihi'l-Âyan**, (çeviren: A. Sevim), Ankara: TTK Yayınları.
- SÜRYANİ MİHAİL, (1944), **Vakayiname (1042-1195)**, (çeviren: H. D. Andreasyan), Daktilo Yazması Fotokopisi.
- TURAN, Osman, (1969), "Büyük Malazgird Zaferi ve Anadolu'da Türk Destanı", **İslâm Medeniyeti**, II, 22: 30-38.
- , (2010), **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- , (2002), **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul: Boğaziçi Yayınevi.
- TURAN, Osman-KÖYMEN, M. Altay-KAFESOĞLU, İbrahim, (1967), "Selçuklu Sultanı Anadolu Fatihisi Alp-Arslan'ın 1064 Kars İli Fethi Üzerine Türk Profesörlerinin Tetkikleri-I", **Diyanet İlmî Dergi (Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi)**, VI, 7-8: 193-196.
- TÜRKÖZÜ, H. Kemal, (1985), **Türkmen Ülkesi (Doğu Anadolu) Adı ve Emperyalizmin Etkileri**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- VARDAN, Müverrih, (1937), "Türk Fütuhâtı Tarihi", (çeviren: Hrant D. Andreasyan), **Tarih Semineri Dergisi**, I/II, İstanbul.
- XENOPHON, (1822), **Anabasis**, Oxford: Munday and Slatter.
- YINANÇ, M. Halil, (2013), **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, I, (Hazırlayan: Refet Yinanç), Ankara: TTK Yayınları.
- , (1944), **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.